

Аманова Р.А.
КЫРГЫЗДЫН САЛТТУУ МУЗЫКАСЫНДАГЫ ДҮЙНӨ БЕЙНЕСИ

Аманова Р.А.

КАРТИНА МИРА В КЫРГЫЗСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ МУЗЫКЕ

Р.А. Аманова

THE WORLDVIEW OF KYRGYZ TRADITIONAL MUSIC

УДК: 780

Дүйнө таануу процессинде этнос жана анын индивидуалдыгы өзү жашап жаткан дүйнөдө «өз ордун табуу» менен дүйнөнүн бейнесин жаратат. Дүйнө бейнеси кыргыздын салттуу музыкасында (фольклор жана оозеки салттагы профессионалдык музыкалык өнөр катмарлары) чагылдырылышын изилдөө объект катары талдоо актуалдуу. «Дүйнө бейнеси» түшүнүгү ааламды туюнун образында аныкталат. Кыргыздарда ал түрк-монгол элдеринин байыркы дүйнө таанымнын негизинде пайда болгон. Дүйнө бейнеси руханий билим болуп, адам ишмердүүлүгүн жөнгө салууда маанилүү каражат катары реалдуу турмушка ылайыкташууга жардам берет.

Негизги сөздөр: дүйнөнүн бейнеси (картинасы), дүйнөнүн улуттук бейнеси, дүйнө бейнесинин функционалдык өзгөчөлүктөрү, этностун дүйнө таануусунун негиздери, дүйнөнүн музыкалык бейнеси, кыргыздын салттуу музыкасы, музыкалык тил.

В процессе познания мира этнос формирует картину мира, посредством которой он (этнос) и его индивидуалдыгы «встраиваются» в существующий мир. Понятие «картина мира» выражает образно-понятийную копию Вселенной. У кыргызов она возникла на основе древнего мировоззрения тюрко-монгольских народов и, являясь духовным образованием, служила важным средством управления человеческой деятельностью, помогала ориентироваться в реальной жизни.

Ключевые слова: национальная картина мира, функциональные особенности картины мира, основы миропонимания этноса, музыкальная картина мира.

In the process of understanding the world, ethnos forms a worldview through which ethnos and individuals are "embedded" in the existing world. The term "worldview" expresses figurative - conceptual copy of the universe. The ethnos outlook of the Kyrgyz people, originated on the basis of the ancient world of Turko-Mongolian people and as a spiritual education, served as an important tool helping to navigate in real life.

Key words: national worldview, a functional distinction of the worldview, the basis of ethnos outlook, musical worldview.

Кийинки мезгилде дүйнө таануунун негизин Теңирчилик түзөт деген илимдеги көз караштар басымдуу болууда. Кээ бир окумуштуулар аны дин деп карашса [14], [4],[13] кээ бирлери дүйнө таануунун багыты (дүйнө тааным) деп эсептешет [16],[1]. Бул түшүнүктүн аталган эки мааниси изилдөөлөрдө: Теңирчилик (кырг. *Теңирчилик*, өзб. *Tangrim*, *Tangrichilik*, түркм. *Taŋryçylyk*, монг. *Тэнгэр шүтлэг*, болг. *Тангра*) [2] – бул ислам жана буддизм диндери пайда болгонго чейинки Евразия талааларында жашаган түрк-монгол көчмөн элдеринин *дини жана дүйнө тааным* (Р.А. тарабынан бөлүнүп

көрсөтүлдү). Анда Көктү кудай катары саноо – Теңирге сыйынуу түшүнүгү камтылып, азыркы учурда “көп маданияттуу” (“мультикультурализм”) коомдо өз ордун таба алды.

Адамзат чындык катары кабыл алган дүйнө бейнеси коомдук аң-сезимде тарыхый жана социалдык жактан калыптануу менен өзгөрөт. Адам баласынын кандайдыр бир улуттук маданиятка тиешелүү экендигин, анын этникалык өзгөчөлүктөрүн, ошол дүйнө бейнеси айгинелейт. Кандай гана этнос болбосун анын дүйнө бейнеси татаал, көп катмардуу түзүлүшкө ээ. Ал, ар бир тарыхый доордо өзгөрүп, өнүксө дагы, байыркы негизги субстарт менен болгон байланышын үзгөн эмес жана этникалык өзгөчөлүктөгү узак тарыхый мезгилдердеги элдин “руханий дүйнөсүн” аныктап турат.

Г.Гачев улуттук дүйнө бейнесин “координаттык тор” катары аныктап, «белгилүү бир эл дүйнөнү кандай кабылдаса, ошондой космос (сөздүн байыркы маанисинде: дүйнөлүк түзүлүш, аалам), анын чыгармачылыгында чагылдырылат» деп белгилейт [5,14-6].

Г.П.Григорьеванын маданияттагы дүйнө образдарына арналган эмгегинде *дүйнө бейнеси улуттук же аймактык маданияттын өзгөчө коду же ядросу катары* берилет. Автор салттуу дүйнө бейнесинен “...адамзаттын кылымдар бою дүйнө жөнүндөгү түшүнүгүн жана анын мыйзамын, руханий жаратылыштын мүнөздүү тибин, жаратуучулук ой-жүгүртүүнүн таасириндеги чыгармачыл ишмердүүлүгүнүн натыйжасын көрүүгө болот”– деп эсептейт [6].

Философтор «дүйнө бейнесин» төмөнкүдөй жагдайларда карашат: а) объективдүү кароо позициясында; б) субъект позициясында, б.а. субъекттин дүйнө тааным түрүндө (субъективдүү план). Адам өзүнө гана тиешелүү ички дүйнөсү, дүйнөнү кабылдоосу, өзүнүн образдык, символдук жана жеке парадигмалык системасы менен дүйнөнү сезет. Булар, анын турмуштук образын, ишмердүүлүгүн, чыгармачылык дараметин аныктайт. Дүйнө бейнесинин социалдык аспектиси – дүйнө, эл жөнүндөгү коллективдүү (социалдык) субъекттердин билимдеринин жыйындысы болуп саналат.

Азыркы гуманитардык жана табигый илимдер көптөгөн дүйнө бейнесин белгилешет. Ар бир жеке илим өзүнүн реалдуулугуна таянып, өзүнүн дүйнө бейнесин түзүү менен жалпы илимий дүйнө бейнесинин калыптанышына салым кошот. Бул мыйзамга ылайык гуманитардык илимдердин бири *музыка таануу илиминин* XX кылымда пайда болгон

бутагы катары таанылган *этномузыка таануу* илиминде каралат.

Кандай гана дүйнө бейнеси болбосун күтүлгөн эмоциялык схеманын иш-аракеттеринин аркасында каалаган моделин (программасын) түзөт.

Дүйнө бейнеси индивиддин жеке дүйнөсүн, жеке чыгармачылыгынын тажрыйбасынын чегинде гана чагылдырбастан, коомдо ачык болгон чындыктын кеңири панорамасын камтыйт.

Элдин дүйнө бейнеси жеке адамдын, ошону менен бирге жалпы элдин турмуштук образын, ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн, бардык чыгармачылык дараметин аныктайт. Ал тиешелүү бир функциялар аркылуу ишке ашат.

Дүйнө таанымдык функция. Дүйнө бейнесинин адамдын өмүр жолундагы руханий өзөк (каркас) болуп, жаратылыштык жана социалдык дүйнөдө ылайыкташып, жашоодогу күнүмдүк эреже менен чындыкты (действительность) теориялык жактан өздөштүрүү ыкмасын аныктайт;

Гносеологиялык функция. Мында дүйнө бейнеси жаңы маалыматты алуу каражаты катары изилдөө программасында маанилүү орунду ээлейт, б.а. ага бүтүндүүлүк, системалуулук, чындык менен бирдиктүүлүк мүнөздүү;

Божомолдуулук (прогностическая) функция. Дүйнө бейнеси алгачкы мезгилдерде эле пайда болгон. Адамдар башынан эле алдын ала көрө билүүгө, учур чакты гана эмес келечекти билүүгө кызыкдар болушкан. Божомолдоонун күндөлүк турмушта да, илимий жагдайда да орду бар. Илимий божомол турмуш-тиричиликтеги тажрыйбадан алынган билимге салыштырмалуу так маалыматты камтыйт;

Аксиологиялык функция. Дүйнө бейнеси сөзсүз түрдө баалуулуктардын системасында ишке ашат. Алдыга койгон максатты ишке ашырууга түрткү берген, кызыкчылыктарды, муктаждыктарды аныктоо менен болуп жаткан көрүнүшкө өзгөчө мамилесин чагылдырат. Аксиологиялык аң-сезим турмуштун маңызы менен маанилүүлүгүн, адамдын ички жан дүйнөсү аркылуу сырткы кубулуштарга баа берүүсүнө өбөлгө болот;

Коммуникативдик функция. Дүйнө бейнеси адамдардын жөн гана пикир алмашуусун уюштурбастан, алардын өз ара түшүнүшүүсүнө жана алака түзүүлөрүнө түрткү болот. Пикир алышуу, ой бөлүшүү тиешелүү дүйнө таанымдын чегинде ишке ашат.

Дүйнөнү кабылдоонун *түшүндүрүү жана сүрөттөө* функциялары жаратылыштык жана коомдук кубулуштар жөнүндөгү түшүнүк системасындагы байланыштарды жана карым-катыштарды ачып берет. Чагылдыруу теориясы боюнча, илимий түшүндүрүү жана сүрөттөөнүн негизин изилденип жаткан объекттин ички табияты түзөт.

Ченемдик-регулятивдик (нормативно-регулятивная) функция. Ченемдик белги мүнөздүү болгон дүйнө бейнеси кандайдыр бир багытты (ориентир), практикалык ишмердүүлүктү аныктайт. Баштапкы

багыттама катары маданияттык норма алынып, ал адам ишмердүүлүгүндө негизги эталон болуп саналат.

Прагматикалык функция. Субъект тарабынан түзүлгөн дүйнө бейнеси конкреттүү максатка жетүүгө шыктандырат жана адамзаттын чыгармачыл ишмердүүлүгүнүн тактикасынын стратегиялык моделдерин туюндурат.

Дүйнө бейнеси жөн гана болмуштун (бытие) чагылышы эмес, ал ошол болмуштун тарыхый тепкичтеринин түзүлүш механизмдин аныктайт. Ал өзгөрүп, өнүгүп, объективдүү чындыкты [М. Планк]; адамдын дүйнөнү кабылдоосун [А. Эйнштейн] чагылдырат. Фундаменталдык категорияларга тиешелүү болуу менен бирге дүйнө бейнеси адамдын жана анын жашоо-турмушунун өзгөчөлүгүн, дүйнө менен карым-катышын аныктайт.

Салттуу музыканы (фольклор жана оозеки саттагы профессионалдык музыкалык искусство) терең түшүнүү үчүн кыргыз этносунун дүйнө бейнесин таануу (изилдөө) өтө маанилүү. Салттуу музыкалык маданият этностун жалпы дүйнө бейнесиндеги дүйнө таанымдын өзөгүнө (ядросуна) көз каранды.

Ар кандай маани-маңыздагы дүйнө бейнеси тиешелүү бир тарыхый доордун маданиятынын пайдубалы болгон дүйнө таанымдык түзүлүштү аныктоого шарт түзөт. Бул мааниге ылайык дүйнө таанымдын бүтүндүгүн мүнөздөгөн *дүйнөнүн образы, дүйнөнүн модели, дүйнөнүн элеси* деген сөз айкаштарын кезиктирүүгө болот.

«Дүйнө бейнеси адам канча жашаса ошончо жашайт, адамга башынан эле дүйнө бейнесинин кандайдыр бир моделин кыялында жаратуу мүнөздүү, аң сезиминде дүйнөнүн кандайдыр бир моделин түзө алат. Диний жана мифологиялык аң-сезимде (Теңирчиликте- Р.А.) жаралган дүйнө бейнесинин модели дүйнөнү таанууга карай өзгөрөт, өнүгөт, ошону менен бирге дүйнө таануунун негизи болуп өөрчүйт» [11, 24-6].

Дүйнө бейнесинин борбордук бөлүгүн дүйнөлүк маданияттын универсалийлери жана этностун өзүнчө баалуулуктарын камтыган элдин маданий баалуулуктары түзөт. Кыргыздардын дүйнө таанымдын концептуалдык ядросу болгон дүйнөнүн теңирдик бейнеси космологиялык (бул дүйнөнүн глобалдуу образы), антроморфтук (адамдын дүйнө таануу ыкмаларынын өзгөчөлүктөрүн камтыйт) багытка негизделген [15, 44-6].

Г.В.Колшанский “Объективная картина мира в познании и языке” аттуу илимий эмгегинде: “...ой жүгүртүүнүн формасы тил болуп саналат. Тил ой жүгүртүүнүн, дегеле предметтик дүйнөнүн бардык маанилүү касиеттерин сактап турат» деп жазат [9]. Цитатада вербалдык тил жөнүндө сөз болуп жатат. Бул изилдөөнүн контекстинде дүйнө бейнеси салттуу музыкалык өнөр аркылуу талдоого алынат. Изилдөөдө «музыкалык тил» термини колдонулат. «Музыкалык тил» термини европалык маданиятта – көркөм адабиятта, поэзияда, эстетикада, музыка

таанууда көп мезгилге чейин тигил же бул этноско тиешелүү «музыкалык» маалыматты туюндурган метафора катары колдонулуп келген.

Музыка таанууда бул терминдин айланасында ар кыл көз караштар бар. XX кылымдын акыркы жылдарында ал өзгөчө талкууну жараткан. Кээ бир окумуштуулар адам ишмердүүлүгүнүн (музыка жана кеп, вербалдык жана музыкалык тил) эки чөйрөсүндөгү айырмачылыктарга басым жасап, «музыкалык тил» деген терминди колдонуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарышса, башкалары аталган терминди музыкага тиешелүү термин деп тапкан [3].

Бул изилдөөдө аталган терминдин вербалдык тил сыяктуу кызмат кылуусу талдоого алынбайт. «Музыкалык тил» термини музыка таануу илиминде эчак эле ордун таап, кеңири колдонулуп келе жатат [12].

Демек, музыкалык тил вербалдык тил сыяктуу өзүнүн функциялары бар, дүйнөдөгү көптөгөн тилдердин (живопистин тили, ымдоо-жаңсоонун тили, ырым-жырымдардын (жөрөлгөлөрдүн тили ж.б.) бири катары таанылган.

Г.В.Колшанскийдин жогорудагы цитатасынын уландысында: "...тилдин өзгөчөлүгүнө ылайык, адамдын дүйнөнү кандай көргөнүнө, кабыл алганына жараша аң-сезиминде конкреттүү тилдик дүйнө бейнеси пайда болот» дейт [9]. Ушул эле пикирди улай: «...музыкалык тилдин өзгөчөлүгүнө ылайык, өнөр адамынын дүйнө таанымына жараша (таасирленгенине, укканына, сезгенине) аң-сезиминде конкреттүү музыкалык дүйнө бейнеси жаралат (Р.А). Угуучуну кыргыз салтуу музыкасынын ыргактары дал ошол улуттук дүйнөнү таанууга алып барат, аны сездирет, туйдурат.

Ар бир музыкалык тил өзүнчө универсалдуу жана ар кандай туюнтулуш жагынан улуттук мүнөзгө ээ. Оозеки салттагы профессионалдык музыканы алып жүрүүчүлөрдүн аң сезиминде дүйнөнү кабылдоо призмасы аркылуу конкреттүү музыкалык дүйнө бейнеси жаралат.

«Дүйнө бейнеси» феномени ар кандай элдердин маданиятын изилдөөдө негизги база болуп саналат. Ал В.фонГумбольдт, Н.Д.Арутюнова, Ю.Д.Апресян, А.Вежбицкая, Ю.Н.Караулова, Э.Б. Кондельяки, А.А. Потебня ж.б. окумуштуулар тарабынан мындай интерпретацияланган: дүйнөнүн тилдик бейнесинде улуттун маани-маңыздарынын жана баалуулуктарынын иерархиясы чагылдырылат [7]; тил (анын ичинде музыкалык тил – Р.А.) дүйнө бейнесинин дөөлөттөрүн жаратат [10].

Улуттук дүйнө бейнесине ылайык, вербалдуу тилди чагылдырган этностун өзүнө гана таандык, башка элдердин кебинде колдонулбаган сөздөр кешдешет. Алсак, 10 айга жакын кыш болгон климаттык аймакта жашаган чукчаларда кардын эле отуздан ашык аталышы бар. Турмуш тиричилигинин негизги бөлүгүн мал чарбачылыгы түзгөн көчмөн элдерде (кыргыздарда да) үй жана жапайы жаныбарларга байланыштуу бай лексиканы көрүүгө болот. Демек, дүйнө бейнесинин түрдүүлүгү түздөн-

түз музыкага таасир этип, башка элдердин музыкалык кайрыктарынан айырмаланган ар кыл жанрдагы музыкалык чыгармалар (айтуучулук, аспапчылык, аваздык-аспапчылык багытта), ладдык-интонациялык ритмикалык комплекстер жаралаарына шек жок.

Тилди изилдөөчүлөрдүн белгилөөсү боюнча, вербалдык тил адамдын дүйнө жөнүндөгү түшүнүгүнүн калыптанышынын маанилүү ыкмасы болуп саналат. Адам объективдүү дүйнөнү ишмердүүлүк процессинде таанып, анын жыйынтыгын сөз аркылуу туюндурат. Тилдик формада сакталган бул билимдердин жыйындысы ар кандай концепцияларда ар түрдүү аталат: «дүйнөнүн тилдик репрезентациясы», «дүйнөнүн тилдик модели», «дүйнөнүн тилдик бейнеси». Бул аталыштардын ичинен эң кеңири тараганы – «дүйнөнүн тилдик бейнеси».

Дүйнөнүн тилдик бейнеси түшүнүгүнөн башка *дүйнөнүн концептуалдык бейнеси*, *дүйнөнүн этникалык (улуттук) бейнеси* деген да түшүнүктөр бар. Дүйнөнүн тилдик бейнеси улуттук дүйнөнү (этникалык өзгөчөлүктү) камтыйт. Дүйнөнүн концептуалдык бейнеси тилдик бейнеге караганда бай. Бул системага адамдын айлана чөйрө жөнүндөгү түшүнүгү кирип, улуттун маданий тажрыйбасы мен-талдык (логикалык-образдык) жактан чагылдырылат.

Сырткы дүйнөнүн кубулуштары жана предметтери адамдын аң сезиминде жан дүйнөсүнүн (ички) образы аркылуу берилет. Демек, дүйнө бейнеси – образдар системасы [10, 16-216]. Музыка – «предметсиз искусство» катары ошол образдар системасынын маанилүү бөлүгүн түзөт.

М. Хайдеггердин пикири боюнча, «бейне» деген сөз, алды менен бир нерсенин сүрөтү, чагылдырылышы деп түшүнөбүз, бирок «дүйнө бейнеси» дүйнөнү бейне катары кабылдоого алып келет [18].

Реалдуу дүйнөнү чагылдырган дүйнө бейнеси менен ал көрүнүштү атаган тилдик дүйнө бейнесинин ортосунда татаал байланыш бар. Дүйнө бейнеси мейкиндик (өйдө-ылдый, оң-сол, чыгыш-батыш, алыс-жакын, мезгилдик (күн-түн, кыш-жай), сандык, этикалык жана башка параметрлер менен аныкталат. Ушул эле параметрлерди музыкада да өзгөчө көркөмдүүлүктө берүүгө болот. Музыкалык тилге да, вербалдык тилге да жаратылыш, ландшафт, каада-салт, тарбия, окутуу жана башка социалдык факторлор таасир этет.

Музыканын интонациясы эзелден бери вербалдык тилдин таасири менен калыптанган. Тилге элдик духту жана анын маданиятын камтыган, ар бир элде өзгөчөлөнгөн «ички форма» мүнөздүү.

Белгилүү болгондой, адам өзүн жана дүйнөнү вербалдык тил аркылуу гана тааныбастан, музыкалык тил менен да таанып билет. Анда жалпы адамзатка жана улутка тиешелүү болгон коомдук тарыхый тажрыйба камтылган. Ошол улуттук мүнөздөгү музыкалык тилдин өзгөчөлүгү анын бардык деңгээлдеринде аныкталат.

Бардык улутка милдеттүү түрдө тиешелүү болгон кандайдыр бир бирдиктүү эмоциялык-

образдык дүйнө, коллективдүү психология жана философия, б.а. адамдын дүйнөгө болгон мамилесин дүйнө бейнеси (жаратылышка, жаныбарларга, өзүн дүйнөнүн элементи катары тааныганда калыптандырат.

Музыканы дүйнө бейнесинин бөлүгү катары караганда, чыгарма жаратуучулар, аткаруучулар жана угуучулар, б.а. ошол музыкалык тилди түшүнгөндөр жөнүндө сөз болууга тийиш. Ошондуктан, музыкалык тилди сактоого, өркүндөтүүгө жана ошондой ага аяр мамиле кылууга, музыкалык тилди түшүнүүгө бала кезинен тарбиялоо зарыл.

Кылымдарды боюна сиңирген кыргыз эли басып өткөн тарыхында «Манас» трилогиясы баштаган эпосунда, кенже эпос-дастандарында, күйгөн, секетпай, арман, ашыктык ырларында, санат-терме-айтыштарында, аспаптык күүлөрүндө (чопо чоор, комуз, кыл кыяк, ооз комуз ж.б.) руханий баалуулуктардын башаты болгон улуттук музыкалык тилин түзө алды. Ошол музыкалык тил, биз жашап жаткан технология доорундагы музыкалык искусствонун ар кыл багыттары (европалык жазма, заманбап агым музыкасы ж.б.) өркүндөгөн жана жайылтылган мезгилде салттуу музыкалык өнөр катары дүйнөлүк руханий казынадан ордун таап отурат. Далил катары: ЮНЕСКОнун оозеки мурастар боюнча "Кыргыздын манасчылык, дастанчылык жана төкмө акындык өнөрүн бүткүл адамзаттын оозеки жана руханий (нематериальное) мурасынын Шедеври" деп жарыяланышы (2003-жыл)¹, "Манас" эпосунун үчилтиги ЮНЕСКОнун материалдык эмес маданий мурастарды коргоо боюнча репрезентативдик тизмесине Кыргызстандын атынан катталышы (2013-жыл)², дүйнө жүзүнө кыргыз элинин бренди катары таанылган Дүйнөлүк көчмөндөр оюну³ ж.б..

¹ 2003-жылдын 7-ноябрында Париждеги (Франция) ЮНЕСКОнун расмий жыйынында "Кыргыздын манасчылык, дастанчылык жана төкмө акындык өнөрү бүткүл адамзаттын оозеки жана руханий (нематериальное) мурасынын Шедеври" деп жарыяланган. Оозеки мурастар боюнча атайын эксперттер татыктуу деп тапкан бул долбоорго эки жүздөн ашуун өлкөлөр өзүнүн маданиятын таанытуу максатында катышкан. Шедевр сертификатын 2004-жылдын 11-июнунда ЮНЕСКОнун башкы директору (ошол убактагы) Коичиро Мацуура Кыргызстанга келип Т.Сатылганов атындагы Улуттук филармониябызда Өкмөт жетекчисине салтанаттуу түрдө тапшырган. Ошондогу кыргыздын оозеки салттагы профессионалдык музыкалык өнөрүнүн алып жүрүүчүлөрүнүн (манасчы, дастанчылар, чоорчу, комузчу ырчылардын) концерттин түзүүгө жана концерттин буклетин даярдоого жумушчу топто иш алып барган этномызыка таануучу катары (Р.А.- биз дагы) салым кошконумду сыймыктануу менен айта кетким келет.

² 2013-жылдын 4-декабрында "Манас" эпосунун үчилтиги ЮНЕСКОнун материалдык эмес маданий мурастарды коргоо боюнча репрезентативдик тизмесине Кыргызстандын атынан катталгандыгы Баку шаарында (Азербайжан Республикасы) өткөн материалдык эмес маданий мурастарды коргоо боюнча аталган Эл аралык уюмдун өкмөттөр аралык комитетинин VIII жыйынында жарыяланган. 24 мамлекеттен турган комитеттин мүчөлөрү колдогон бул чечим "Манас" эпосунун көчмөндөр цивилизациясынын руханий дөөлөттөрүнүн башатында тургандыгын дагы бир жолу далилдеди.

³ Өлкөбүздүн Эгемендүүлүгүн 25 жыл толгонуна дал келген, Ыссык-Көлдүн жээгинде өткөн 2-чи Дүйнөлүк көчмөндөр

Музыка-кыргыздар үчүн адекваттуу дүйнө кабылдоосун туюндуруу ыкмасы. Көчмөндөрдө кылымдар бою муундан-муунга, устаттан-шакиртке өтүп келе жаткан өнөрдүн, музыканын (музыкалык чыгармалардын) логикалык формасын сактоо менен элдин жан-дүйнөсүнө рахат тартуулаган элдин сыймыгы болгон өнөрлүү адамга (музыкантка) калк тарабынан болгон сый урмат эбегейсиз болгон. Эстетикалык ракурстан караганда синтетикалык искусствого ээ өнөр ээси (жаратуучу, аткаруучу) – бир эле учурда манасчы же кенже эпосторду айткан дастанчы, акын, ырчы, аспапчы. Өнөр ээсинин (эл шайырынын) репертуарын: той-аштардагы жар чакыруулар; ынтымак-ырашкерликке, биримдик-бүтүндүккө үндөгөн "Манас" эпосу; эл четинде жоо бетинде жүргөн баатырларды даңктаган, урпактарга аманат катары тарыхтын таасын окуяларын чагылдарган дастандар; акындардын санат, терме, айтыштары; күү чертишке түшүп "кербез", "шыңгырама", "ботойлорду" ж.б. бир укканда кайрыган тематикасы ар кыл, түрдүү аспаптардагы кайрылган күүлөр; кыз-келиндерге арналган "күйгөн", "секетпай", ашыктык ырлары ж.б. түзгөн. Жогоруда айтылган жанрлар оозеки салттагы профессионалдык музыкалык өнөрдүн айтуучулук, аспапчылык жана аваздык-аспапчылык багыттарына тиешелүү.

Дүйнө бейнеси менен музыканын байланышы эки тараптуу келет. Бир жагынан, дүйнө бейнеси музыкага б.а. жалпы эле музыкалык маданияттын мазмунуна жана өркүндөшүнө таасир этсе, экинчи жагынан учурдагы жашоо турмуштун реалдуу көрүнүшү менен катар, элдин басып өткөн жолундагы ой туюмун аңдап билүүгө жана дүйнө бейнесинин негизги белгилерин калыбына келтирүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Маданияттын ар бир тиби (тип) этникалык дүйнө таанымы менен байланышкан өзүнүн дүйнө образын, аксиологиясын жаратат.

Дүйнө бейнесинин этникалык компоненти тигил же бул маданияттын өкүлдөрүнүн дүйнөгө болгон көз карашын, алардын концепцияларын, табиятын жана коомун камтыйт. "Дүйнө бейнеси тарыхый жана социалдык жактан өзгөрмөлүү болсо да, өзүнүн этникалык өзгөчөлүгүнө ээ жана субъекттин кандайдыр бир улуттук маданиятка тиешелүүлүгү менен аныкталат" [8].

оюнунун ачылыш аземинде миң комузчунун Атай Огонбаевдин "Маш ботой" күүсүн аткарышы, кыргыздардын салттуу музыкасын сүйүүчүлөрдүн аудиториясынын географиялык аянтын кеңейтти (бир эле мезгилде миллиондогон көрүүчүлөрдүн көрүшү). Дүйнө элдеринин көрөрмандарына үч кыл комузда кол ойнотулуп чертилген чыгарма өзгөчө резонанс жаратты. Буга бери дегенде, социалдык тармактагы тамшануу жана сыймыктануу менен жазылган пикирлер күбө. Көчмөн элдердин бири болгон кыргыздын уңгулуу музыкалык өнөрүн "Маш ботойдун" мисалында көргөзгөнүбүз, жогоруда биз изилдөөгө алып жаткан оозеки салттуу музыкалык маданиятыбыздын дүйнө бейнесинин музыкалык тил менен жеткирилгендигинин айкын далили.

Салттуу дүйнө бейнеде «дүйнө жана анын мыйзамдары жөнүндөгү түшүнүктөр, аң сезимге кылымдар бою негиз болуп калат, адам ишмердүүлүгүндө форма жаратуучу башталыш болуп саналып, кандайдыр бир деңгээлде руханий чыгармачылыктын ой жүгүртүү мүнөзүн аныктайт» [6].

“Адам ишмердүүлүгүндө мазмундук-форма жаратуучу башталыш болуп, андагы мазмун жана форма ажырагыс бүтүндүктө болгон дүйнө бейнеси маңыздык түзүлүшкө ээ”-дейт окумуштуу В.Н.Топоров [17, 33-б].

Жыйынтыктап айтканда, этностун музыкалык өнөрү маданияттын бөлүгү катары жалпы дүйнө бейнеси менен тыгыз байланышта калыптанат. Этностун дүйнө бейнесинин тарыхый калыптанган бардык компоненттери: үстөмдүк кылган дин, дүйнө тааным, социалдык карым-катыштар, адам менен универсумдун мамилесин жөнгө салган үрп-адат, каада-салттар, жөрөлгөлөр, адамдын орду, ошондой эле ролу, анын руханий жана физикалык жашоо-сундагы турмуштук жолу ж.б. аркылуу аныкталат.

Дүйнө бейнесин таанып-билүүнү: улуттук өзгөчөлүктөгү дүйнөнүн чагылдырылышын этностун музыкасында; дүйнө бейнесинин негизги структуралары жана категорияларынын чагылдырылышы музыкалык маданиятта; улуттук маданияттын аксиологиялык системасынын үстөмдүк кылган баалоочулук мүнөзүндө аныктоого болот.

Колдонулган булактар:

1. Аюпов Н.Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение. Монография. Алматы: Издательство «КИЕ», 2012. – 256 с.
2. <http://ru.rfwiki.org/wiki/> Тенгрианство.
3. Бегалинова Г. Казахский музыкальный язык. – Алматы: КАЗНИИКИ, 2001.
4. Безертинов Р.Н. Тенгрианство – религия тюрков и монголов. Казань.: Слово, 2004. – 448с.

5. Гачев Г. Национальные образы мира. – Москва.: Academ A, 1998. – 430с.
6. Григорьева Т. П. Образы мира в культуре: встреча Запада с Востоком // Культура, человек и картина мира. – Москва.: Наука, 1987. – 297с.
7. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – Москва., 1984. – 397с.; Копыленко М.М. Основы этнолингвистики. – Алматы, 1997. – 178 с.
8. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры; Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – Москва.: Наука, 1990. – 108 с.; Культура, человек и картина мира. – Москва.: Наука, 1987. – 349 с.;
9. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – Москва.: Наука, 1990. – 190.
10. Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – Москва., 1993. – С. 16-21.
11. Матвеев Г.М. Мифологическая картина мира / Г.М. Матвеев //Духовная сфера общества: материалы научной конференции по итогам НИР за 2003г./ Мар. Гос. Ун-т. – Йошкар-Ола, 2004. – С.19-32.
12. Мухамбетова А., Бегалинова Г. Казахский музыкальный язык как государственная проблема // Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы: Дайк Пресс. – С.390-403.
13. Никонов А. Ю. Алтун Битиг. Тенгрианство. –Алматы.-: Издательский дом «Жибек жолы», 2000.
14. Өмүралиев Ч. Теңирчилик // Философиялык эссе// Бишкек.: –1994. Крон. –288 б.
15. Серебrenников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
16. Солтонбеков Б.Теңирчилик.Окуу куралы. – Бишкек.: Айат, 2009, – 44б.
17. Топоров В.Н. Модель мира // Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 1997. – Т. 2. – С. 161–164.
18. Хайдеггер М. Время картины мира // Новая технократическая волна на Западе. – Москва.: 1986.

**Рецензент: музыковед, кандидат культурологических наук
Алагушев Б.**